

PROSPEKTIVA A ŘÍZENÍ

Vhled do budoucnosti může přinést potěšení a zabránit bolesti – a to je jeden z hlavních důvodů, proč se náš mozek tak tvrdošíjně zabývá úvahami o tom, co bude. Není to však důvod nejzásadnější. Američané ochotně platí milióny, až miliardy dolarů ročně parapsychologům, investičním poradcům, duchovním učitelům, prognostikům počasí a pouličním prodejcům čehokoli, kteří tvrdí, že umí předpovídat budoucnost. Jestliže někdo z nás tyto prognózy podporuje, není to jen proto, aby znal budoucnost a mohl se na ni těšit. Chceme vědět, co se má stát, abychom s tím *něco udělali*. Pokud mají úrokové míry příští měsíc prudce stoupnout, přesuneme peníze co nejrychleji do dluhopisů. Má-li odpoledne pršet, vezmeme si ráno při odchodu z domova deštník. Vědění je mocný nástroj a nejdůležitějším důvodem, proč si náš mozek neustále vytváří představy o budoucnosti, ačkoli bychom raději zůstali tady a teď a užívali si kouzla přítomnosti, je, že chce mozek řídit naše budoucí zážitky a zkušenosti.

Proč však usilujeme o vládu nad svou budoucností? Na první pohled vám může taková otázka připadat stejně nesmyslná, jako kdybychom se ptali, proč potřebujeme ovládat televizi nebo řídit auto. Ale tak to není. Máme velký čelní lalok, abychom mohli nahlížet do budoucnosti; do budoucnosti nahlížíme, abychom ji mohli předpovídat; budoucnost předpovídáme, abychom ji mohli řídit. Proč ji ale vůbec chceme řídit? Proč nenecháme budoucnost, aby se sama odvinula, a my ji prožili takovou, jaká bude? Proč nejsme teď *tady* a potom *tam*? Na tuto otázku existují dvě odpovědi; jedna je překvapivě správná, druhá překvapivě špatná.

První, překvapivě správná odpověď zní, že lidé mají rádi všechno pod kontrolou, a to nejen z hlediska budoucího vý-

sledku, ale i ze samotné podstaty. Náš mozek, zdá se, je přirozeně obdařen jednou ze základních potřeb: být efektivní, tedy měnit věci, ovlivňovat je a uskutečňovat, a velká část našeho chování se od útlého dětství s takovým sklonem k řízení ztožňuje.³⁹ Ještě předtím, než máme první plenu, prosazujeme svou neodbytnou touhu sát, spát, vyměšovat a něco uskutečňovat. Poslední zmíněnou touhu si splníme až za nějaký čas, kdy zjistíme, že máme prsty. A pak – světe, třes se. Batolata piští radostí, když zboří komín z kostek, strčí do míče nebo si přimáčknu piškot na čelo. Proč? Inu, protože to děti *dělaly*. *Podívej se, mami, to udělala má ruka. Pokoj je jiný, protože jsem tam byl já. Představil jsem si, jak padají kostky, a najednou bum bác, spadly. Páni! Hotová senzace!*

Ve skutečnosti přicházejí lidé na svět s touhou řídit, ovládat a se stejnou touhou jej i opouštějí; a výzkum ukazuje, že jestliže v kterémkoli okamžiku mezi narozením a smrtí o kontrolu nad svým životem přijdeme, stávají se z nás lidé nešťastní, bezmocní, bezradní a deprimovaní.⁴⁰ A někdy i mrtví. V rámci jisté studie dali vědci obyvatelům domova důchodců pokojovou rostlinu. Polovinu důchodců pověřili, aby se o rostlinu starali (skupina s vysokým stupněm řízení), a druhé polovině sdělili, že se o rostlinu bude starat personál (skupina s nízkým stupněm řízení).⁴¹ O šest měsíců později zemřelo ve skupině s nízkým stupněm řízení 30 procent lidí, kdežto ve skupině s vysokým stupněm řízení pouze 15 procent. Následná studie potvrdila význam míry řízení pro blaho obyvatel domova důchodců, měla však nečekaný a smutný konec.⁴² Vědci zajistili dobrovolníky z řad studentů, aby navštěvovali obyvatele domova důchodců. Lidé ve skupině s vysokým stupněm řízení si mohli určovat čas i trvání studen-tovy návštěvy („Přijď ke mně prosím příští čtvrtek na jednu hodinu“), zatímco lidé ve skupině s nízkým stupněm řízení

tuto možnost neměli, iniciativu přebíral student („Přijdu na návštěvu příští čtvrtek na jednu hodinu“). Po dvou měsících byli členové skupiny s vysokým stupněm řízení šťastnější, zdravější, aktivnější a užívali méně léků než členové skupiny s nízkým stupněm řízení. S tímto zjištěním vědci výzkum i návštěvy studentů ukončili. O několik měsíců později byli zarmouceni zprávou, že ve skupině s vysokým stupněm řízení zemřelo nepřiměřeně mnoho lidí. Tato tragédie se vysvětlila až při retrospekci. Lidem, kteří si směli návštěvu řídit, tato událost značně prospívala. Ve chvíli, kdy byl výzkum ukončen, o ni náhle přišli. Získat kontrolu může mít očividně kladný vliv na zdraví a blaho člověka, ale přijít o ni může být ještě horší, než ji nikdy nemít.

Touha člověka po řízení je tak mocná a pocit být pánem situace natolik uspokojivý, že lidé často jednají, jako by mohli ovládat neovladatelné. Například sázejí více peněz při hazardních hrách, když jim protivník připadá méně schopný. Chtějí věřit, že mohou ovlivnit náhodný tah karet z balíčku a mít tak navrch nad slabým soupeřem.⁴³ Tvrdí, že budou mít štěstí v loterii, jestliže budou moci ovlivnit číslo na svém lístku,⁴⁴ a cítí se jistější ve hře v kostky, pokud je sami hodí.⁴⁵ Vsadí rovněž vyšší částku na hod kostkou, který se ještě neodehrál, než na hod uskutečněný, ale dosud s neznámým výsledkem,⁴⁶ a vsadí více i tehdy, když mohou sami určit, které číslo se bude počítat za vítězné.⁴⁷ Ve všech popsaných situacích se lidé chovají způsobem, který by byl naprosto absurdní, kdyby nevěřili, že mohou ovlivnit neovlivnitelné. Jestliže však někde v hloubi duše doufají, že mají na události sebe-menší vliv, je jejich chování zcela pochopitelné. A hlubina duše znamená pro většinu z nás přesně to, kde spočívá naše víra. Proč nás už tak nebaví sledovat záznam včerejšího fotbalového utkání, i když neznáme vítěze? Skutečnost, že zá-

pas již skončil, předem vylučuje možnost, že by naše povzbuzování mohlo nějak proniknout do televize, projít systémem kabelů, najít si svou cestu až na stadión a ovlivnit dráhu míče právě v okamžiku, kdy si to míří na branku! Nejzvláštnější na této iluzi kontroly není ani tak její samotná existence, jako to, že patrně poskytuje řadu psychologických výhod skutečného řízení. Vůči této iluzi se jeví celkově imunní lidé klinicky depresivní,⁴⁸ kteří mají tendenci přesně odhadovat, nakolik mohou budoucí situaci ovlivnit.⁴⁹ Tato i jiná zjištění přivedla některé badatele k závěru, že pocit kontroly, ať reálný či iluzorní, je jedním z pramenů duševního zdraví.⁵⁰ Položíme-li si pak otázku, proč chceme ovládnout svou budoucnost, překvapivě správná odpověď zní, že z toho máme dobrý pocit. Tečka. Mít vliv je užitečné. Něco ovládat nás uspokojuje. Představme si svůj život jako loďku, která pluje po řece času. Ať už nás čeká ten či onen přístav, kormidlování nám vždy působí radost.

Možná si teď říkáte, že mnohem důležitější než naše blaho pociťované při řízení pomyslného člunu je cíl, k němuž plujeme. Hrát si na kapitána je samo o sobě radostí, ovšem skutečným důvodem naší plavby na říčním člunu je fakt, že se chceme dostat do San Francisca, a ne do New Yorku. Charakter místa, kde se právě nacházíme, určuje naše pocity, a díky výjimečné lidské schopnosti přemýšlet o daleké budoucnosti si můžeme zvolit nejlepší destinaci a vyhnout se té nejhorší. Jsme opice, které se naučily nahlížet do budoucnosti, protože jsme si tak otevřeli dveře do obchodu s nabídkou mnoha osudů, které nás mohou potkat a z nichž si můžeme vybrat ten nejlepší. Ostatní tvorové musí vše přímo zažít, aby poznali radosti i bolesti, ale my lidé si díky své fantazii umíme představit události, jež se zatím nestaly, a ušetříme si tak nejednu tvrdou lekci. Nemusíme se dotknout žhavého uhlíku, abychom zjis-

tili, že to bolí, a nemusíme na vlastní kůži zažít, jak chutná osamění, výsměch, soudní vystěhování, nemoc či rozvod, abychom přišli na to, že jsou to všechno nežádoucí situace, kterým bychom se měli za každou cenu vyhnout. Chceme – a měli bychom chtít – řídit směr svých dalších kroků, protože některé zítřky jsou lepší než jiné a i z dnešního pohledu bychom měli být schopni je od sebe rozeznat.

Tato myšlenka se zdá natolik samozřejmá, že ani nestojí za řeč, ale stejně se o ní zmíním. Vlastně se o ní hodlám zmiňovat až do konce této knihy, protože bude zřejmě zapotřebí více než jen pár zmínek, abych vás přesvědčil, že to, co vypadá docela samozřejmě, je ve skutečnosti překvapivě špatná odpověď na naši otázku. Trváme na tom, že chceme řídit svou loďku, protože si myslíme, že máme jasnou představu, kterým směrem se ubírat, ale popravdě jsou naše kormidelnické snahy do značné míry zbytečné – ne proto, že by loďka neposlouchala nebo že bychom nedokázali najít svůj cíl, ale protože se budoucnost zásadně liší od té, jaká se nám zjevuje v prospektiskopu. Stejně jako podléháme optickému klamu („Není to divné, že jedna čára vypadá delší než druhá, ačkoli jsou obě stejné?“) či falešným vzpomínkám („Není divné, že jsem vynesl odpadky, ale nepamatuji si to?“), podléháme i zdání budoucnosti. Všechny tři typy klamů se pak dají vysvětlit stejnými základními principy lidské psychologie.

DÁLE

Abych byl úplně upřímný, onu překvapivě špatnou odpověď nebudu jen *zmiňovat*, ale budu do ní přímo šťouchat

a rýpat, budu ji obtěžovat, dokud se nevzdá a neodtáhne pryč. Naše překvapivě špatná odpověď je na pohled natolik rozumná a obecně rozšířená, že jen trpělivé vymítání má jakous takous naději, že se z povědomí lidí ztratí. A tak mi dovolu, abych vám před rozhodujícím střetnutím prozradil svůj plán útoku.

- Ve druhé části, nazvané „Subjektivita“, vás seznámím s naukou o štěstí. Všichni kormidlujeme vstříc budoucnosti a doufáme, že budeme šťastni. Co však slovo *štěstí* doopravdy znamená? Jak vůbec můžeme doufat, že se dobereme spolehlivých, vědeckých odpovědí na otázky týkající se něčeho tak křehkého a nepostižitelného, jako je pocit?
- Do vesmíru pronikáme očima, do času představivosti. Jestliže nás ale někdy mohou klamat oči, když vidí věci jinak, než jaké ve skutečnosti jsou, oklame nás někdy i představivost, takže předvídá události, které se nikdy nestanou. V naší knize se budeme zabývat především třemi nedostatky představivosti, z nichž vycházejí mylné předpovědi. V části třetí, „Realismus“, vám povím o prvním nedostatku. Představivost pracuje tak rychle, tiše a efektivně, že nejsme dost skeptičtí vůči jejím výsledkům.
- Část čtvrtá, „Prezentismus“, se věnuje druhému nedostatku. Výsledky představivosti nejsou nijak zvlášť nápadité, takže pomyslná budoucnost se často velmi podobá skutečné přítomnosti.
- V páté části, „Racionalizace“, si vysvětlíme třetí nedostatek. Představivost nám sotva napoví, jak budeme *smýšlet* o budoucnosti, až se jí dočkáme. Jestliže máme potíže s předvídáním příštích událostí, musíme na tom být ještě hůře s představou, jak je budeme vnímat, až nastanou.

- A nakonec vám v šesté části, nazvané „Korigibilita“, prozradím, proč osobní zkušenost ani moudrost našich babiček na iluze předvídatelnosti příliš nezabírají. Na takové klamné představy existuje jednoduchý lék, ale zřejmě ho nepřijmete.

Doufám, že po přečtení následujících stránek pochopíte, proč většina lidí tráví tolik života otáčením kormidla a napínáním plachet jen proto, aby zjistila, že bájná Šangrila nebo Ráj je úplně něco jiného a někde jinde, než jsme si původně mysleli.